

A DIGITÁLIS EPERJESY-KATALÓGUS

Bevezetés

A Habsburg Birodalmon, majd az Osztrák–Magyar Monarchián belül közös volt a hadügy, így a közös hadsereg katonai vonatkozású térképei Bécsben a XVIII. század elejétől kezdve az Udvari Haditanács tervrajzyűjteményébe (Plansammlung des Hofkriegsrathes), a várak, erődített helyek tervrajzai a Mérnöki Levéltárba (Genie Archiv) kerültek. 1764-ben Moritz Lacy tábornagy (1725–1801), az Udvari Haditanács tagja, a két intézményt Topográfiai Osztály néven egyesítette, majd 1801-ben Lotaringiai Károly Lajos főherceg (1771–1847), az Udvari Haditanács elnöke ismét elválasztotta a Mérnöki Levéltárat a Topográfiai Osztálytól. Az utóbbi ekkor kapta a Kartenarchiv (térképi levéltár) nevet, amely a bécsi Hadilevéltáron (Kriegsarchiv) belül működött. 1864-ben az addig titkosan kezelt levéltári anyagok nagy részét felszabadították a korábbi korlátozások alól és használatát a nagyközönség számára is lehetővé tették. Ez alól például kivétel volt az első katonai felmérés anyaga, ennek megtekintése csak a Vezérkar írásbeli engedélye alapján volt lehetséges, főleg szolgálati célra, magánembereknek igen ritkán. A XX. század elején a térképek használatához az engedélyt már a bécsi Hadilevéltár igazgatósága adta, így a térképek használata szélesebb körre terjedhetett ki. Az I. világháború után minden korlátozás megszűnt.¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával Magyarország jogosult lett a területére vonatkozó katonai térképek anyagára, így a bécsi Hadilevéltár térképgyűjteményének egy része felosztásra került. Így mintegy 50 000 térképmű, térkép került a M. Kir. Hadilevéltár Térképosztályához, amely jelenleg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltárán belül Hadtörténeti Térképtár néven működik. A térképek a Bécsben kialakított jelzetekkel érkeztek, amelyeket az újonnan kialakított gyűjteménybe átvettek, majd némi módosítással az újonnan bekerülő térképek a mai napig ebbe a rendszerbe illeszkednek.

A bécsi Hadilevéltár, majd a Hadtörténeti Térképtár anyagának tagozódása

A bécsi Hadilevéltár anyagának beosztása nagyobb területegységek és országok szerint történt: a kontinensek jelölése A (égboltozati, világ- és földtérképek, történelmi és földrajzi atlaszok), B (Európa), C (Afrika), D (Amerika), E (Ázsia), F (Ausztrália). A „B” jelzeten, Európán belül az országcsoportok, országok jelölése római számokkal szerepelt, a következők szerint:

¹ A közlemény megírásához felhasznált irodalom: *Eperjesy Kálmán*: A Bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929.; *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. Budapest, 2007.

B I: Európa (az egész földrészt); B II: Európa nagyobb területei, ország csoportok; B III: A Balkán-félsziget térképei; B IV: Németország térképei; B V: Franciaország térképei; B VI: Nagy-Britannia térképei; B VII: Olaszország térképei; B VIII: Németalföld térképei; B IX: A Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia térképei 1918-ig; B X: A Pireneusi-félsziget térképei; B XI: Oroszország, Lengyelország térképei; B XII: Svájc térképei; B XIII: Skandináviai térképei; B XIV: Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai közül Ausztria és Csehszlovákia térképei 1918 után; B XV: Magyarország térképei a Monarchia felbomlásától napjainkig (ez utóbbi két jelzet, a B XIV és B XV csak a Hadtörténeti Térképtárban létezik).

A földrajzi-területi beosztást követően tematikus a megkülönböztetés, három (a, b, c) csoportba tagolva: a: általános politikai, közigazgatási térképek; b: természetföldrajzi (hegy-vízrajzi, vízrajzi, geológiai stb.) térképek; c: szaktudományos (katonai menet, út, posta, vasút, néprajzi, stb.) térképek. A városok, városok környékének ábrázolását, váralaprajzokat, útikönyveket a „G” jelzet őrzi, a hadtörténelmi vonatkozású térképek, melyek útközeteket, csatákat, háborús eseményeket mutatnak be, a „H” jelzet alatt vannak kronológikus beosztásban. Inland „I” jelzet alatt található a volt műszaki levéltárból bekerült műszaki tervek anyaga, „J” jelzet a hadgyakorlati térképeket, a „K” jelzet az országleírással kapcsolatos szövegeket és térképeket tartalmazza.

Az Eperjesy-katalógus

A bécsi Hadilevéltárból érkező térképek zöme nyomtatott térkép volt, amelyből több példányt őriztek. Az igazán nagy értékű képviselő kéziratos térképek döntő része ott maradt (például az első és második katonai felmérés kéziratos szelvényei²), néhány egyéb kéziratos térképnél a másod- vagy harmadpéldányokat megkapta a M. Kir. Hadilevéltár Térképosztálya. A Bécsben maradt levéltári és térképtári anyag közös tulajdonnak számított, ami a mai napig érvényes. Tanulmányozására, összeírására egy magyar levéltári csoport vállalkozott. Ennek eredményeképpen jelent meg 1929-ben a térképek katalógusa Szegeden.³ A levéltári munkacsoport a bécsi térképtár cédulakatalógusa és a térképek megtekintése alapján állította össze 2676 sorszám alatt a több ezer térképet és a hozzájuk tartozó iratot tartalmazó listát. A katalógus követi a térképek fent említett beosztását, de azokból kiemeli a magyar vonatkozású anyagot, mindenkor feltüntetve a bécsi Hadilevéltár jelzeteit. Nyomtatott és kéziratos térképeket egyaránt tartalmaz, ezért gyakori, főleg nyomtatott térképek esetében, hogy a jelzet megegyezik a Hadtörténeti Térképtárba került anyag jelzetével. A Bécsben maradt kéziratos anyagról a két világháború között, illetve az 1950-es, 1960-as években fotómásolatok születtek, amelyek szintén gyakran megőrizték a bécsi jelzetet.

Az Eperjesy-katalógusban a Magyar Királyság, a Temesi Bánság, az Erdélyi Nagyfejedelemség⁴ térképeit gyűjtötték össze a XVI. század második felétől a XX. század elejéig, a következő csoportosításban: Magyarország és Erdély politikai (B IX a jelzet),

² A levéltári anyag oszthatatlanságának elve alapján.

³ *Eperjesy Kálmán*: A Bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929. Hadtörténeti Térképtár (a továbbiakban HT), jelzete: IV 149.

⁴ Horvátország, Szlavónia és Horvát–Szlavón Határőrvidékek térképei, bár ugyanazokban az anyagrésekben fordulnak elő, feltehetőleg területi okokból, nem szerepelnek.

fizikai (természetföldrajzi: hegy- és vízrajzi, B IX b jelzet) és különleges (posta, vasút, út, határ, katonai, nemzetiségi, B IX c jelzet) térképei; Magyarországi, erdélyi várostervek, látképek, környéktérképek (G I h jelzet); Hadtörténeti térképek a XVI. századtól az 1856-ik évi krími hadjáratig (H III a, b, c, d, e, H IV a, b, c jelzet); Hadgyakorlati térképek (J VII m, n jelzet); Országleírások (K VII k, l jelzet); Műszaki tervek (Inland C V és C VI jelzet). A „Műszaki tervek⁵,-en kívül a többi katalógus csoport a Hadtörténeti Térképtárban is megtalálható.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Kirendeltsége a kezdetektől fogva törekedett a bécsi Hadilevéltárban maradt kéziratos térképek másolatban való hazajuttatására, illetve az 1990-es évektől az anyag másolatkészítés céljából történő folyamatos hazaszállítására,⁶ amihez az Eperjesy-katalógus nagy segítséget adott. Az eltelt több mint 80 évben a bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású anyagában ugyan történtek változások, néhány térképet áthelyeztek, újakat besoroltak, de ez csak kis részét érinti a teljes anyagnak.

2008–2009-ben a Hadtörténeti Térképtár vezetője és a Hadtörténeti Intézet egy kutatója több hónapos ösztöndíjat nyert az Osztrák–Magyar Akció Alapítványnál a bécsi Hadilevéltár térképtárban való kutatáshoz, amely kiterjedt az Eperjesy-katalógus ellenőrzésére, illetve a térképek digitális fényképezésére.⁷ A kutatást kiterjesztettük Horvátország, Szlavónia és a Horvát–Szlavón Határőrvidékek térképeire is (nem az összes térképre, válogatás történt). A munka eredménye az Eperjesy-katalógus kiegészítése, az áthelyezett anyagok jelölése, fordítással kiegészítve, illetve jelölve, hol, milyen másolat áll rendelkezésre,⁸ vagyis elkészült a „digitális Eperjesy-katalógus”. Folyamatban van a katalógus Folio Views programban létrehozott adatbázisba rendezése, ahol a leírás mellett megtekinthetjük a linkelt térképeket és a hozzájuk tartozó szöveges részeket is.⁹

Az Eperjesy-katalógus Országleírások című anyagrésze

Az Eperjesy-katalógus (és így a magyar vonatkozású bécsi anyag) legkevésbé ismert, kutatott része a Magyarországra vonatkozó *Országleírások* (Landesbeschreibungen, K VII k) című anyagrésze, melynek zöme katonaföldrajzi leírás, levéltári jellegű anyag, sokszor térképmelléklettel. Miután a bécsi Hadilevéltár térképtárban található, levéltárosok ritkán kutatják, a néha hosszú leírások sokszor a térképek iránt érdeklődőknek kevésbé érdekes. Bár a Hadtörténeti Térképtárban is létezik ez az anyagrészt, eddig viszonylag kis hányadáról rendelkezünk csak eredeti anyaggal, illetve másolattal. A digitális fényképek a szövegekről és a térképek nagy részéről¹⁰ elkészültek. Szintén elkészült az Eperjesy-katalógusban nem szereplő Horvátország, Szlavónia és a Horvát–Szlavón Határőrvidékek katonaföldrajzi leírását és a hozzá tartozó térképeket tartalmazó anyag-

⁵ Az ebből az anyagrészből származó kéziratos térképek másolatai a HT-ban többnyire a G I h (várostérképek) csoportba lettek besorolva.

⁶ Így került sor az első, második katonai felmérés anyagának, majd a további anyagrészek színes fénymásoltatására, később szkennelésére.

⁷ Csak azokról a térképekről volt szó, amelyekről még nem állt jó minőségű, színes másolat rendelkezésünkre a HT-ban.

⁸ Ezek lehetnek: HT színes másolatok, fekete-fehér másolatok, szkennelt anyag, ill. digitális fénykép.

⁹ A HT anyaga is ilyen adatbázisba építve kutatható a helyszínen.

¹⁰ Állvánnyal, gondosan készített digitális fényképekről van szó, gyakran több felvétel összerakva. Ennek ellenére néhány térképet terjedelmi okokból nem volt lehetséges lefényképezni.

rész (K VII l jelzet) fontosabb részének digitális másolata. Az Eperjesy-katalógus követi a K VII k jelzetű anyagrészt bécsi szerkezetét, amely a következő:

1. rész: Magyarország

a. Magyarország általában. A leírások, ill. a térképek kronologikus beosztásban követik egymást.

b. Magyarországon belül egyes részek részletesebb térképei, települések szerint abc sorrendben.

2. rész: Erdély

a. Erdély általában.

b. Erdély egyes területek részletesebb térképei.

1. a. Magyarország általában című fejezet

Az anyagrészt 189 tételt tartalmaz, K VII k 1–K VII k 174-21 leltári számon, több mint 450 térkép és több kézzel írt kötet, füzet, leírás (összesen csaknem 19 000 lap). Az anyag zöme kéziratos, mindössze három nyomtatott. A térképek és a szövegek döntő része német nyelvű, illetve található egy-egy francia, olasz nyelvű. A legkorábbi mű az Ottendorf atlasz 1667-ből, Gróf Montecuccoli altábornagynak ajánlva: *Der Weeg von Ofen auff Griechhiss Weissenburg oder die Beschreibung der aller gelegenen Palanken... 1667* (K VII k 2-15). Az utakat Budától Belgrádig ábrázolják, a közbeeső várak (palánkok) leírásával (Eszék, Szabács, Temesvár, Tolna, Vukovár, Zimony, Buda, Belgrád), valamint a Duna térképe Bécs–Buda–Belgrád között. A Duna ábrázolásánál – amellet, hogy nem északi a térkép tájolása – megfigyelhető a XVIII. század elejéig uralkodó folyóábrázolás: a Duna-kanyar megjelenítése helyett a Duna folyása ÉNY–DK-i irányú. Ez majd csak a Johann Christoph Müller és Luigi Ferdinando Marsigli osztrák szolgálatban működő hadmérnökök felmérésen alapuló térképezése nyomán kerül kiigazításra az 1709-es Müller Magyarország térképen, illetve Marsigli 1726-ban megjelent Duna térképén. (Lásd az 1. térképet!)

Az első katonai felmérés idejéig (1763) 14 jelzet szerepel a XVIII. századból: Duna térképek, a határ kijelölése az 1739-es belgrádi békekötést követően, egy Mikovinynek tulajdonított kéziratos mű: *Mappa Über die Sieben Nieder Hung.[arischen] Berg Städte* (A hét alsómagyarországi bányaváros környékének térképe, K VII k 11) 1744-ből. Az első katonai felméréshez több irat kapcsolódik, amely szintén ebben az anyagrészen található. A Magyar Királyság területén a felmérés 1766-ban, a tatár betöréstől fenyegetett máramarosi határon kezdődött. A munkálatokat I. G. von Sterling hadmérnök őrnagy, a huszti erődítmény parancsnoka, majd halálát követően az új parancsnok, gróf Carracioli de Ghelin őrnagy irányította 1768-ig. 63 kéziratos szelvény készült el.¹¹ Az 1766-ban indult részfelméréssel egy időben született meg: *Topographische Beschreibung des Maramaroser-Komitates* (Máramaros megye topográfiai leírása) című kétkötetes műben, szerzője Carracioli őrnagy (K VII k 18 1/2). Szintén az első felméréshez kapcsoló-

¹¹ A szelvények egy másik anyagrészen, B IX a 633 jelzet alatt találhatóak. A szelvényeket később, 1784-ben a Főszállásmesteri Karhoz (Generalquartiermeisterstab) tartozó tisztek átdolgozták, a szelvényezést a Magyar Királyság szelvényezéséhez igazították, tartalmat átrajzolták, kiegészítették, így születtek meg a az első felmérés „végleges” szelvényei.

dik Dayasassa gróf *Beschreibung und Verfassung von Hungarn in geographisch, histor-politischer Hinsicht (Magyarország földrajzi, történelmi, politikai és katonai helyzetének leírása)* című 6 kötetes műve, amely 1773–1783-ig készült. (K VII k 21).

Az első katonai felmérésben részt vevő személyek közül több is feltűnik az iratok, térképek szerzői között:

MIEG¹² őrnagy, aki Bukovina majd Galíciai felmérésében vett részt, kéziratos leírása 1774-ből: *Rapport über die mittelst Allerhöchsten Auftrages zu untersuchenden Moldau'schen Grenzgegenden (Marmaros) mit einigen Nachrichten über die Kriegereignisse zwischen Russland und der ottomanischen Pforte (Jelentés a moldovai határ környékéről (Máramaros) és az orosz–török porta közti hadiesemények leírása, K VII k 22).*

JOSEPH VON ZECHENTER ezredes, aki később főszállásmester lett, egy kéziratos füzet készített 1783-ban: *Relation an Kaiser Joseph über die Bereisung der banatischen Grenze von Bortscha bis Zsupanek (A bánági határ leírása Bortscha-Zsupanek között, K VII k 23).*

TURATI alezredes (korábban Galícia felmérésében vett részt) nevéhez több irat és térkép fűződik az Al-Dunával kapcsolatban. A térképek az első felmérés méretarányában (1:28 800, illetve ennek többszöröse, 1:7200), de nem a felmérés alapján készültek (K VII k 23-1, 24, 25).

FLEISCHER alezredes – aki részt vet Galícia, Csehország majd a Magyar Királyság felmérésében – 1788-ból való leírása: *Bericht über die recognoszirten Lagerplätze längst dem Temes-Fluss von Opova bis Lugos (A Temes folyó menti táborhelyek felderítése Opova-Lugos között).* A leíráshoz egy kéziratos térkép tartozik: *Marche Plan von Opova bis Lugos (Menettérkép Opova és Lugos között)* címmel, méretaránya 1:57 600, vagyis az első felmérés „fele” méretaránya, de itt sem fedezhető föl, hogy azt alapul használták volna (K VII k 27).

A XIX. század elején a napóleoni fenyegetettség indokolta a katonaföldrajzi, földrajzi leírások és a hozzájuk tartozó térképek elkészítését. 1805-ben a napóleoni seregek Bécsnél járnak, így indokolt volt, hogy a dunántúli városok, települések védelme került előtérbe: állások kiépítésével, a folyók átkelőinek leírásával. 1805-ből való a *Plan deren vortellhaften Truppen. Aufstellungen zwischen der Donau, der Raab und dem Plattensee, gegen einen aus Oesterreich vorrückenden Feind (A csapatok állásainak terve a Duna, Rába, Balaton között az Ausztria felől előnyomuló ellenséggel szemben)* című áttekintő térkép. Ebben az esetben viszont igazolható, hogy az első katonai felmérés szelvényeinek 1/8-ra kisebbitésével elkészített 1:230 400 méretarányú kéziratos Magyarország térképet¹³ vették alapul, annak egy kivágata (K VII k 30). (Lásd a 2. térképet!)

Szintén ehhez az időszakhoz tartozik egy 1805-ben készült határleírás Stájerország és Alsó-Ausztria felé (K VII k 31). 1805–1806-ból részletes leírások születtek Szombathelyről, Kőszegről, a győri erődről, a Rába-átkelők védelméről (K VII k 32), valamint a komáromi erődről, Esztergomról és a Rába folyóról (K VII k 34, 35, 36, 37). (Lásd a 3. térképet!)

1807–1808-ban a Felvidék védelme került előtérbe a Morvaország, Szilézia felől fenyegető ellenséggel szemben. Számos leírás és térkép született a Jablonkai-szorosról, az

¹² A felmérésben részt vevő tisztokról gyakran nehezen hozzáférhetők az életrajzi adatok, gyakran még a keresztnév sem megállapítható, a térképeken, iratokon csak vezetéknev és rangjelzés szerepelt.

¹³ HT jelzet: B IX a 1161, 20 szelvényből álló kéziratos térkép másolata.

árvai várkastélyról, az első katonai felmérés 1:28 800 felmérési, illetve ennek kétszeres, 1:14 400 méretarányában, de nem az alapján. Külön figyelmet érdemel 1809-ből a következő, térképpel kiegészített szöveges leírás: *Beschreibung des Waagsflusses von Neustadt bis zu dessen Einfluss in die Donau bei Komorn; ferner des Neutraflusses von Nagy-Surány bis zum Einflusse in die Waag bei Komorn (Feljegyzés Magyarország nyugati és északi határainak védelméről. Valamint a Vág folyó védelme Komárom és Galgóc között)*. A hozzá tartozó térkép címe: *Plan des Waag Flusses von Neustadt bis zu dessen Einfluss in die Donau (A Vág folyó térképe Galgóctól a Duna torkolatig Komáromnál)*. A térképen jelölik a csapatok elszállásolását a folyó mentén (K VII k 103).

1808–1809-ből, a napóleoni támadásra felkészülendő készültek leírások és térképek a Dunáról, Pozsony–Komárom–Győr között, az átkelők leírásával (K VII k 46, 47, 49, 50), illetve a Rába, Vág, Morva leírása és térképei (K VII k 51, 84, 87, 99, 102, 103). Különösen érdekes a Xivkovich őrnagy nevéhez fűződő nyolc szelvényes *A la vue Aufnahme der Donau von Pressburg bis Komorn während einer Wasserfahrt in sept. 1809 (A Duna „a la vue”¹⁴ felmérése Pozsony-Komárom között egy vízi utazás nyomán 1809 szeptemberében)* című térkép. Ennek egy eredeti példánya a Hadtörténeti Térképtárban is megtalálható. A térkép nem az első katonai felmérés alapján készült, más a Duna folyásiránya, csak a folyó közvetlen környezetét és a folyó menti településeket, szigeteket, átkelőket, hidakat, malmokat, erdőket ábrázolja 1:14 400 méretarányban (K VII k 46). (Lásd a 4. térképet!)

Szintén 1809-ből valók az utak, menetutak leírása Nyugat-Magyarország és a Felvidék területéről, néha térképvázzal, térképpel kiegészítve (40 tétel). Megemlítendő a magyar származású Tanárky Sándor útleírása: *Recognoscierung der Wege Papa bis Varoslöd (A Pápa–Városlöd közötti út leírása)*, amely eredetileg a bécsi Hadilevéltár anyagában volt, az Eperjesy-katalógusban szerepel 1624-es számon, de később a Hadtörténeti Térképtárba került az eredeti példány (K VII k 88).

1809-ből több hídfő, híd leírás is származik, ezek szintén Nyugat-Magyarország, illetve a Felvidék területén készültek: A Duna, a Morva folyók hídfői, többnyire térképpel, az első katonai felmérés „dupla” (1:14 400) méretarányában. Itt található Lipszky Jánosnak *Bericht über einen zwischen Ofen und Endre in Antrag gebrachten Brückenkopf (Buda – valójában Óbuda – és Szentendre közötti hídfő)* című térképe és leírása, amely eredetileg szintén a bécsi Hadilevéltár anyagában volt. Az Eperjesy-katalógusban szerepel, de a Hadtörténeti Térképtárba került az eredeti példány (K VII k 74). (Lásd az 5. térképet!)

1810–1812-ben a közvetlen napóleoni fenyegetettség elmúlt, folytatódtak a katonaföldrajzi leírások az ország területére. 1806-ban I. Ferenc császár elrendelte a Habsburg Birodalom második katonai felmérését. Maga a térképezés lassan haladt, a Magyar Királyság területén csak 1819-ben kezdődött meg és 1869-ig tartott. A Főszállásmesteri Kar, amely a térképező munkákat is irányította, megkezdte az ország topográfiai leírását. 1810–1812 között komplex katonai-topográfiai leírások készültek az ország különböző részeire, ezeket a Főszállásmesteri Kar alárendeltségében működő Országleírásokat végző osztály (Abteilung für Landesbeschreibungs-Arbeiten) végezte. Több leírás Csollich (Csollitz) ezredes nevéhez fűződik, melyek a következők:

¹⁴ A szemrevételezés (nem felmérés) alapján készült.

– *Militärische Bemerkungen über die Strassen und Wege in Ungarn nebst einem Verzeichnisse der letzteren (Magyarország útjainak katonai leírása, K VII k 113);*

– *Topographische Beschreibung des westlichen Theiles von Hungarn zwischen der Donau und der Drau (Magyarország nyugati részének topográfiai leírása a Duna és a Dráva között) 12 kötetben, amelyhez egy 1:230 400 méretarányú térkép tartozik, amely a már említett 20 szelvényes, hasonló méretarányú Magyarország térkép alapján készült, K VII k 116);*

– *Militärische Beschreibung der Strassen und Wege in jenem Theile von Ungarn, welcher durch die Donau, von Ofen bis Slankament, dann der Theiss von Szolnok bis zu ihrer Einmündung in die Donau, dann durch die Handelsstrasse von Pest nach Szolnok eingeschlossen wird (Magyarország azon területeinek útjainak leírása, amelyeket a következő részek határolnak: a Duna Budától–Slankamenig, a Tisza Szolnoktól a Dunába való torkolatáig, valamint az utak Pest–Szolnok között, K VII k 118);*

– *Memoire in Hinsicht auf den Krieg von dem Teile des Königreichs Ungarn, welcher durch die Flüsse Donau, March und Theiss, dann eine Linie von dem Einfluss des Sajo längs Miskolcz, Rimaszombat, Neusohl, Trentschin und der Grenze von Mähren eingeschlossen wird (A Magyar Királyság azon részének hadi leírása, amely határa a Duna, Morva, Tisza, valamint a Sajó mente – Miskolc, Rimaszombat, Érsekújvár, Trencsén – és Morvaország, K VII k 119). Ehhez a katonai leíráshoz tartozik a következő számon (K VII k 120) a területen lévő folyók (Duna, Tisza, Vág) átkelőinek és hídfőinek leírása (három füzet), melyhez térképek, vázlatok is tartoznak, az első katonai felmérés méretarányában (1:28 800) és dupla méretarányában (1:14 400) készültek. Összehasonlítva őket a felmérési szelvényekkel eldönthető, hogy azokat nem használták alapul.*

– *Militärische Beschreibung der auf denen Strassen zur Sperrung geeigneten Schlösser und sonstigen Plätze von Ober-Hungarn (Felső-Magyarország azon útjainak katonai leírása, amelyek alkalmasak erődök és egyéb helyek elzárására, K VII k 121);*

– *Militärische Beschreibung der Flüsse, Seen, Kanäle und bedeutenden Bäche des Königreichs Hungarn (A Magyar Királyság folyóinak, tavainak, csatornáinak és jelentősebb patakjainak katonai leírása, K VII k 122). A területet összefoglalóan mutatja be Felső-Magyarország és a Duna-Tisza közének hadműveleti térképe (Operations Carte), 1:230 400 méretarányban (a K VII k 116 hasonló méretarányú térképének a kiegészítése északon és keleten).*

Ezt követik a folyók részletes térképei: *Karte des Donau-Stroms von der Granze Österreichs bis zur... Einmündung der Theiss-Flusses (A Duna folyó Dévénytől a Tisza torkolatig, 52 szelvény), Karte des March Flusses von der machrischen Graenze bis Teben (A Morva folyó a morva határtól Dévényig, 6 szelvény), Karte des Neutra Flusses von Streda bis zum Einfluss in die Waag-Donau (A Nyitra folyó Sztredától a Vág torkolatig, 7 szelvény), Neuhaeusler Donau Arm (Az Érsekújvári Duna-ág, 8 szelvény), Waag-Fluss (A Vág folyó, 6 szelvény), Karte der Theiss von Tokay bis Szolnok (A Tisza Tokaj és Szolnok között, 12 szelvény), Theiss von Szolnok bis zu Einmündung (A Tisza Szolnoktól a torkolatig, 20 szelvény), Plan des Bacser und Franzen Kanals (A Ferenc-csatorna, 11 szelvény). A folyókat ábrázoló térképek méretaránya 1:28 800, a lapok csak a folyót és közvetlen környékét ábrázolják. Alapul az első felmérés szelvényei szolgáltak, még a szelvények határai is egybeesnek. Természetesen a felmérés óta eltelt 30 év változásait jelöl-*

ték (malmok, új objektumok, átkelők). A domborzat, növényzet is a felmérési szelvényekről került átvételre, némileg módosított ábrázolással;

– *Militärische Beschreibung der Ortschaften von Ober-Ungarn (Felső-Magyarország helységeinek katonai leírása, K VII k 123);*

– *Militärische Beschreibung der Aufstellungen und Marschlager von Ober-Ungarn (Felső-Magyarország katonai állásainak és táborainak leírása, K VII k 124).*

A további topográfiai, katonai leírások Quosdanovich ezredes nevéhez fűződnek, 1810–1812-ből, ezek a következők:

– *Topographische Übersicht derjenigen Landestrecke von Hungarn, welche östlich von Siebenbürgen, nördlich von einem Teil der Szamos, westlich on der Theiss und südlich von dem Maros-Fluss begrenzt wird (Magyarország azon részének topográfiai leírása, amelytől keletről Erdély, északon a Szamos, nyugaton a Tisza, délen a Maros határol, K VII k 128);*

– *Topographische Übersicht derjenigen Strich Landes im Banate, welcher östlich von der Walachei und Siebenbürgen, nördlich von dem Bega-Schif-fahrts-Canal, westlich zum Teil von diesem Fluss und dem Donau Strom und südlich vom erstgenannten Strom begrenzt wird (A Bánság azon részének topográfiai leírása, amelytől keletre Havasalföld és Erdély van, északra a Béga-csatorna, nyugatra a Béga és Duna, délre Duna határol, K VII k 129);*

– *Topographische Übersicht derjenigen Landesstrecke vom Banat, welche östlich von der siebenbürgisch-banatischen Grenze nördlich von der Maros, südlich der Béga und westlich von der Theiss eingeschlossen ist (A Bánság azon részének topográfiai leírása, amelyet keleten az erdélyi–bánsági határ, északra a Maros, délen a Béga, nyugaton a Tisza határol, K VII k 130);*

– *Militärische Beschreibung der im Theisser District des Königreiches Ungarn brauchbaren militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnen Wege (A Magyar Királyság Tiszai Kerületének katonai leírása, jelölve a katonai állásokat, táborokat és utakat, K VII k 131).*

1817-től különböző katonai vonatkozású iratokat találunk, amelyekben különböző területek katonai értékét, védelmi képességét vizsgálják. 1819-ben a Felvidék területén megindulnak a második katonai felmérés térképező munkái, ehhez kapcsolódnak a következő iratok és térképek: *Statistisch-militärische Übersicht der in den Jahren 1819 und 1820 beendigten Aufnahms-Strecke im oberen Waagthale in Ungarn, mit einer Übersichtskarte im Achtel Militärmasse (A Felső-Vág völgy áttekintő térképe az 1819–1820-as felmérési szelvények alapján, a felmérési méretarány nyolcadában).* A térkép méretaránya 1:230 400,¹⁵ statisztikai-katonai leírás tartozik hozzá (K VII k 144). Egy másik leírás: *Beiträge zur geographisch-statistischen Beschreibung des Zipser-Landes und zwar für den 1819, 1821 und 1822 militärisch aufgenommenen Theil desselben (Szepes területének földrajzi-statisztikai leírása az 1819, 1821 és 1822-es katonai felméréshez, K VII k 145).* A két mű a területen a felmérést végző Hartlieb őrnagy és Schön őrnagy munkája.

¹⁵ Az első katonai felmérésnél gyakran szerepel ez a méretarány, a második felmérésnél csak az elején használják, később más méretarányokat használnak.

Az 1810–1812-es katonaföldrajzi leírásoknál Máramaros területére nem került sor, csak 1827-ben: *Skizze einer topographisch-statistischen Beschreibung des Maramaroser Comitates in Ungarn (Máramaros megye topográfiai–statisztikai leírása, K VII k 146).*

1838-ból való a *Militärische Beschreibung des Königreiches Ungarn in 4 Abschnitten den Manuskripten Sr. kais. Hoheit des Herrn Erzherzogs Johann (A Magyar Királyság katonai leírása, amely János Főherceg kéziratához készült).* A leíráshoz tartozó térképek: 1. *Darstellung einer militairischen Besetzung Ungarns (Magyarország katonai megszállásának ábrázolása).* 2. *Operations Karte von Ungarn bei Annahme feindlicher Angriffe gegen die nördliche, östliche und südliche Granze (Magyarország hadműveleti térképe az északi, keleti és déli határon bekövetkező ellenséges támadás esetén, K VII k 150).* (Lásd a 6–6a. térképet!)

1833-ban készült a *Relation über die zur Wasserübungsfahrt entsendeten Detachementes des Csaikisten Grenz-Bataillons unternommenen Wasserfahrt auf der Donau bis Orsova (Utazás a Dunán a Csajkás Határőrezred területétől Orsováig)* címet viselő mű. A szöveghez 11 részletes, kéziratos térkép tartozik, ezek a Duna szorosait ábrázolják (Babakay-, Vaskapu-, Izlaz-, Kazán-szoros, K VII k 152). (Lásd a 7. térképet!)

A Lányi Sámuel mérnök nevéhez fűződő leírás 1834–1836-ból a Tisza-mappációhoz végzett háromszögelési munkálatokat mutatja be Nagybecskerek és Huszt között, amelyhez egy kéziratos térkép is tartozik. Ez tartalmazza a háromszögelési pontokat (K VII k 158). (Lásd a 8. térképet!)

Magyarország országleírásához tartoztak még a szállások és az utak leírásai, valamint egyéb stratégiai leírások:

– *Landesbeschreibung von Ungarn. Militärische Stellungen in Ungarn (Katonai állások Magyarországon, K VII k 157),* 1837-ből. A szöveg mellé egy nyomtatásban megjelent térkép tartozik, amelyen jelkulccsal ábrázolták a katonai állásokat: *Strassen-Karte des Koenigreiches Ungarn 1832 (A Magyar Királyság úttérképe 1832-ből),* amely az első katonai felmérés alapján, 1822-ban megjelent „Fallon-féle” 1:864 000 méretarányú térkép duplájára való nagyításával készült (a Habsburg Birodalom legtöbb országára, tartományára szintén kiadták). Az úttérképeket gyakran használták egyéb tartalom ábrázolására alapként, mivel a korszak legnagyobb méretarányú nyomtatott térképei, kiadásuk az 1830-as, 1840-es években történt.

– *Strategisches Memoire über die Verteidigung des Kronlandes Ungarn mit Siebenbürgen und der Woiwodina (A Magyar Korona Országainak – Erdéllyel és a Szerb Vajdasággal együtt – védelmének stratégiai leírása),* amelyet Kuhn¹⁶ alezredes készített 1855–1860 között. (K VII k 160-1)

1863–1864-ben Nyugat-Magyarországról egy újabb fontos, nyolc kötetes leírás született, a *Militärische Landesbeschreibung für Ungarn am rechten Donau-Ufer (Magyarország katonai országleírása a Duna jobb partján, K VII k 165).* Több mint 300 oldal leírás, a nyolc kötethez összesen 60 áttekintő térkép tartozik a területről, jelölve az állások, hídfők, álláspontok, átkelők, menet-állomások helyét. A térképek 1:28 800 méretarányban, a második katonai felmérés alapján készültek (a felmérés ezt megelőzően már megtörtént, eltérő időpontokban, 1840–1860-as években). A nyolc kötetből az ötödik hiányzik.

¹⁶ Franz Kuhn Freiherr von Kuhnfeld 1856-tól alezredesként a bécsi Hadiiskolában stratégiát oktatott, később, a harmadik katonai felmérés elrendelése (1869) idején altábornagy, hadügyminiszter.

Ugyanennek a területnek a topográfiai és statisztikai leírását tartalmazza a K VII k 165-1 jelzeten levő anyagrész, amely az előző anyagrész I–VIII. kötetéhez tartozik, ugyanazok a szerzők készítették, összesen 263 oldalon. Ezek a szerzők a második katonai felmérésben részt vevő tiszték, irányítók, vagy felmérők voltak, név szerint Carl Bolzano százados, Ludwig Cornaro százados, Karl Ritter von Hartlieb őrnagy, Alois Ritter von Haymmerle százados, Edlen von Franz Littrow őrnagy, Alexis Polak százados, Karl Winterhalder százados. Ők, miután a felmérési szelvények készítésében részt vettek (1858–1861 között), elkészítették a fent említett leírásokat, térképeket. (Lásd a 9. térképet!)

1867–1868-ban további topográfiai-statisztikai leírások születtek Magyarország többi részéről is: *Militärische Landesbeschreibung in Ungarn. Topographisch–statische Übersicht des Terrainabschnittes zwischen der Donau, der Theiss und den Franzenskanale (Magyarország katonai országleírása. Topográfiai-statisztikai áttekintő a Duna, Tisza és a Ferenc-csatorna közti területen, K VII k 166-1)*, és *Militärische Landesbeschreibung in Ungarn. Topographisch–statische Beschreibung des Rekognoszierungs-Abschnittes zwischen Pesth, Szolnok, der Theiss bis Tokaj und der Strasse Tokaj–Miskolc–Erlau, Gyöngyös–Pesth (A Tisza Tokajig és a Tokaj–Miskolc–Eger–Gyöngyös–Pest közötti területről készült topográfiai-statisztikai leírás, K VII k 166-2)*.

Az Eperjesy-katalógushoz képest később bekerült anyag összesen 22 tétel, 45 térkép, illetve a hozzájuk tartozó szöveg, szövegközi térképekkel, oleátákkal. Egy része háromszögelési térkép, a kataszteri térképezéshez készült (1855–1870 között) kéziratossal készült színes másolatai, melyek eredetije az osztrák Állami Felmérő Hivatal¹⁷ gyűjteményében található. A másolatok 1995-ben készültek a bécsi Hadilevéltár gyűjteményébe. A később bekerült anyag másik része az 1869-ben meginduló harmadik katonai felméréssel kapcsolatos, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia területére 1:25 000 méretarányban készültek a szelvények, ide több leírás és térképmelléklet tartozik, mint például:

– *Topographische Beschreibung der Militär-Mappierung in Ungarn (Magyarország katonai felmérésének topográfiai leírása, K VII k 168-05)*. Az 24 kötet összesen 224 szelvény területét (történelmi Magyarország területére, Erdély nélkül, összesen 1138 szelvény készült) írja le, áttekintő térképekkel, oleátákkal, 1881–1882 között. Több folyó, út, hid leírása is található az 1860-as évektől a XX. század elejéig.

„I. b. A Magyarország egyes területek” című fejezet

Ebben az anyagrészben a települések, várak nagy méretarányú, részletes térképei találhatóak ábécé-sorrendben, illetve néha ide kerültek nagyobb területek, például a Temesi Bánság térképei is. A csaknem 300 számon közel 500 térkép döntő része kézíratos, néhány (mintegy 10) nyomtatott. Sokszor leírás is tartozik a térképekhez. Az anyag nagyobb része (179 tétel) már az Eperjesy-katalógusban is szerepelt, a többi később került a gyűjteménybe (111 tétel).

A XVII. és XVIII. század első feléből főleg várak, erődök alaprajza, látképe szerepel, mintegy 120 kézíratos térkép formájában, nagyobb részük később került ebbe az anyagrészbe, vagyis az Eperjesy-katalógusban nem szerepel. A katalóguscédulák, illetve a térképek hátoldala szerint ezeket a bécsi Hadilevéltár egy másik gyűjteményéből, az Udvari

¹⁷ Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, 1923-ban jött létre.

Haditanács anyagából (Akten des wiener Hofkriegsrates) emelték ki, az írásos anyag gyakran ott maradt, de a pontos dátum és hivatkozási szám alapján megtalálhatók. Az értékes, nagyobb formátumú térképek levéltári anyagból való kiemelését nyilván az állagmegőrzés indokolta. A következő várakról, erődökről találhatók térképek, néha több korszakból: Arad, Buda, Eger, Érsekújvár, Fülek, Győr, Huszt, Kassa, Kálló (Nagykálló), Komárom, Lipótvár, Munkács, Nagyvárad, Orsova, Pancsova, Pozsony, Szatmár, Szeged, Szigetvár, Tata, Temesvár, Tokaj. Tokaj legkorábbi ábrázolása 1665-ből való: *Grundriss der Festung Tockai und wie es zu befestigen vorgeschlagen ist (A tokaji vár alaprajza és erődítési helyzete*, K VII k 309-900), amelyhez szöveges leírás és további vázlatok tartoznak. (Lásd a 10. térképet!)

Az első katonai felméréshez kapcsolódik a *Militärische Beschreibung vom Temesvárer Banat (A Temesi Bánság katonai leírása)* című mű 1774-ből Elmpt ezredestől, aki 1769–1772 között a felmérést irányította (K VII k 290). Találhatunk továbbá 1:28 800 méretarányú térképeket, amelyek a felmérési szelvények alapján készültek: *Plan von der Stellung bei Tokaj (A tokaji helyzet terve*, K VII k 310) 1785-ből, illetve *Plan der Stellung bei Türgye (A türjei helyzet terve*, K VII k 318) 1806-ból.

1808–1809-ben a napóleoni fenyegetettség következtében több térkép készült (mintegy 20), amely ebbe az anyagrészebe került, Komárom, Esztergom, Győr környékéről, gyakran 1:14 400 méretarányban (az első katonai felmérés „dupla” méretaránya, de a térképek nem a felmérés alapján készültek, gyakran még a tájolásuk is különböző). Nem fedezhető fel az első katonai felmérés használata a következő térképnél sem: *A la vue Aufnahme des Blatten-See während einer Wasser und Land-Reisse in October 1809 (A Balaton „a la vue” felmérési térképe 1809-ből egy vízi utazás alkalmából*, K VII k 250, leírás is tartozik hozzá). A szerző a már említett Xivkovich őrnagy, aki ugyanebben az évben a Duna „a la vue” felmérését is elvégezte Pozsony–Komárom között.

Az 1810-es, majd a 1840-as években is több 1:14 400 méretarányú térkép készült várakról (Szolnok, Mehádia, Lipótvár, Nagy-Rév, Munkács, Titel), de ezeknél sem fedezhető fel, hogy az első katonai felmérést alapul használták volna.

Ebben az anyagrészben a kevés nyomtatott térkép között található A. L. Matkowitz: *Umgebung von Ofen und Pest (Buda és Pest környékének térképe)* című műve, amely 1836-ban jelent meg Pesten, 16 csatlakozó térképszelvényen, méretaránya 1:14 000 (az első felmérés „dupla” méretaránya). A műhöz egy 1:57 600 méretarányú áttekintő térkép is tartozik, ami az első katonai felmérés „fele” méretaránya, de ennek ellenére nem fedezhető fel a felmérés alapul vétele (több mint 50 év telt el az első felmérés óta, a második pedig még nem ment végbé!). (K VII k 231, HT: G I h 77, 91-3). Ezek a tények is igazolják, hogy az első katonai felmérés térképeit olyan titkosan kezelték, hogy felhasználásuk egyéb térképekhez szinte kivételesnek számított.

A második katonai felmérés már könnyebben hozzáférhető volt, ezt bizonyítja a *Plan des Brückenpof bei Bittsee (A Bicsé-i hídő terve)* alaptérkép és oleáta az állásokkal. A térképen szereplő szöveg szerint: „Készült az 1823-ban felmért és 1829-ban reambulált dupla felmérési méretarányban, Philippovich őrnagy által, Thurn őrnagy¹⁸ vezetésével.” (K VII k 188-700).

¹⁸ Az eredeti felmérési szelvény felmérője Thurn őrnagy volt.

1863–1864-ből több településről (Ács, Árpás, Balatomhídvég, Boronka, Buda-Pest, Dunaföldvár, Dombóvár, Esztergom, Kisköszeg, Kis-Komárom, Komárom, Medve, Nagykanizsa, Sümeg, Tapolca) található térképek, néha leírások 1:28 800 és 1:14 400 méretarányban, ezek mind a második katonai felmérés alapján készült alaptérképek, a hozzájuk tartozó oleátákon a tartalmat jelölték (állások, hídfők, védelmi táborok). (Lásd a 11. térképet!)

A 2. a. Az Erdély általában című fejezet

A K VII k anyagrészt második része az erdélyi anyag leírása, először (a. pont) az Erdély egészére, illetve nagyobb területekre vonatkozó leírások, térképek, kronologikus sorrendben.

Az Eperjesy-katalógus szerint ide 81 tétel tartozik, utólag 9 tétel került be, ezek főleg a XIX. század végéről valók. Csaknem minden tételhez tartozik szöveges leírás, de csak 24 tételhez tartozik térkép (van, ahol több is, összesen 59 szelvény). A szövegek zöme német nyelvű, illetve két francia. A legkorábbi leírás 1733-ból való, a legkésőbbi 1884-ből. Az anyag kisebb része (32 tétel) a XVIII. századból, nagyobbik része (56) a XIX. századból származik. Bár a Temesi Bánságról készült anyag zöme a *Magyarország* című részhez sorolták be, az *Erdély* fejezetben is találunk térképeket a Temesi Bánság határörvidékeiről és a Vaskapuról.

Miután Erdély a Habsburg Birodalom keleti, délkeleti részén helyezkedett el, fontos szerepet kapott a határok, hágók leírása, térképe. A XVIII. században 12, a XIX. században kilenc anyagrészt foglalkozik a Bukovina és Havasalföld, néha a Máramaros felé vezető átkelőkkel. Kiemelkedő jelentőségű az az 1747-ből Bohm tábornoktól származó mű, amely az erdélyi hágók, átkelők, erődök térképeit és leírását tartalmazza: *Relation von der Beschaffenheit des Fürstenthums Siebenbürgen besonders von denen Grenzen, Pässen, Forteressen und Festungen.* (K VII k 330) (Lásd a 12. térképet!)

A Magyar Királysághoz hasonlóan Erdélyről is készültek 1810–1813 között átfogó katonaföldrajzi leírások, amelyek a Magyar Királyságnál már említett Quosdanovich ezredes nevéhez fűződnek, hasonlóan az 1:230 400 méretarányú hadművelési térkép elkészítéséhez: *Operationskarte des Grossfürstenthums Siebenbürgen (Az Erdélyi Nagyfejedelemség hadművelési térképe, K VII k 361¹⁹)*. A katonaföldrajzi leírások a következők:

– *Topographische Übersicht des Strich Landes in Siebenbürgen, welcher östlich von der Bukowina, nördlich von dem Theiss-Thale, südlich von dem Szamos-Fluss begrenzt wird (Erdély azon területeinek topográfiai áttekintője, amelyet keletről Bukovina, északról a Tisza-völgy, délről a Szamos határol, K VII k 362);*

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege im Grossfürstenthume Siebenbürgen gegen eine Invasion aus der Walachei (Erdély azon katonai állásainak, menettáborainak és menetútjainak leírása, amelyek egy Havasalföld irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 363);*

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege gegen eine Invasion aus der kleinen Walachei (Erdély azon katonai állásainak, menettáborai-*

¹⁹ A térkép az első katonai felmérés szelvényei alapján készült, de nem a már említett 20 szelvényes 1:230 400 méretarányú Magyarország térkép felhasználásával.

nak és menetútjainak leírása, amelyek egy Kis-Havasalföld irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 364);

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege in Siebenbürgen gegen eine Invasion aus dem Banate* (Erdély azon katonai állásainak, menettáborainak és menetútjainak leírása, amelyek egy Bánság irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 365);

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege in Siebenbürgen gegen eine Invasion aus der Bukowina* (Erdély azon katonai állásainak, menettáborainak és menetútjainak leírása, amelyek egy Bukovina irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 366);

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege gegen eine Invasion aus Hungarn* (Erdély azon katonai állásainak, menettáborainak és menetútjainak leírása, amelyek egy Magyarország irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 367);

– *Topographische Uebersicht desjenigen Strich Landes von Siebenbürgen, welcher östlich von der Bukowina und einem Theile der Moldau, südlich von dem Marosflusse westlich von Hungarn und nördlich vom Szamosflusse begrenzt wird* (Erdély azon területeinek topográfiai áttekintője, amelyet keletről Bukovina és Moldva egy része, délről a Maros, nyugatról Magyarország, északról a Szamos határol, K VII 368);

– *Topographische Übersicht des Strich Landes in Siebenbürgen, welcher östlich von der Moldau, nördlich vom Marosfluss, westlich vom Banat und südlich von der grossen und kleinen Walachei* (Erdély azon területeinek topográfiai áttekintője, amelyet keletről Moldva, északról a Maros, nyugatról a Bánát és délről Havasalföld határol, K VII k 374).

Több anyagrész foglalkozik Erdély védelmének terveivel a XIX. század első negyedében (K VII k 370, 371, 372, 377, 378, 380). A XIX. század közepén, 1841-ben is készült Erdélyről katonai leírás, amelyhez egy 1:432 000 méretarányú nyomtatott úttérkép tartozik: *Militärische Beschreibung von Siebenbürgen. Im Gebiete des Alt, Maros und Szamos Flusses* (Erdély katonai leírása az Olt, Maros és Szamos folyók területén, K VII k 385). A leírás Aulich ezredes nevéhez fűződik, aki korábban (1837–1838-ban) a Felvidék területén irányította a második katonai felmérés több szelvényének készítését a Főszállásmesteri Kar alárendeltségében. Az általa készített leírás arra a területre történik, melynek felmérésére majd 1853–1870 között került sor, közel 50 szelvényen. Egyébként Erdély teljes területén a második katonai felmérés csak 1869–1872 között zajlott (valójában már a harmadik katonai felmérés idején), ehhez részletes országleírásai, statisztikai leírásokat találunk ebben az anyagrészben (K VII k 392-30, 393, 394, 394-1).

A 2. b. Erdély egyes területek részletesebb térképei

Az Eperjesy-katalógus K VII k 2. Erdély részének b. fejezete az egyes területek térképeit és leírásait tartalmazza. Itt a települések, erődök, szorosok nagy méretarányú, részletes térképei találhatók ábécé-sorrendben, 76 régi és hat új tétel, 1718-tól 1909-ig. Az anyag nagyobb része térkép és a hozzá tartozó leírás (41 tétel), vagy csak térkép (31 tétel), kevés a csak szöveges leírás (5). A XVIII. századból 24, a XIX. századból 56, a XX. századból két tétel származik.

A XVIII. századi várak erődök alaprajzai közül megtaláljuk a kolozsvári, gyulafehérvári, nagyszebeni erőd térképét, valamint a szorosok ábrázolásait (Radnai-, Vaskapu-, Vulkán-, Bodza-, Ojtozi-, Gyimesi-, Tömösi-, Ósánci-szoros). A legrégebbi anyag 1718-ból származik: *Plan von dem Fort Clausenburg (A kolozsvári erőd térképe, K VII k 412)*.

Erdély első katonai felmérése 1769–1772 között zajlott, de nincs nyoma, hogy a később készült térképek annak alapján készültek volna, hasonlóan a második felméréshez, amely Erdély esetében igen későn zajlott le. Bár a térképek nem a felmérések alapján, de annak méretarányában (1:28 800 – tíz térkép), „dupla” méretarányban (1:14 400 – 28 térkép), illetve „fele” méretarányban (1:57 600 – 5 térkép) készültek, gyakran „a la vue” felmérés alapján. Egyetlen kivétel ismert, Nagyszében környéktérképe 1857-ből, 1:28 800 méretarányban, amely a második katonai felmérés alapján (1854-ben) készült: *Hermannstadt mit seinen Umgebungen nach der neuesten Original-Aufnahme des Generalquartiermeisterstabe (Nagyszében és környéke a Főszállásmesteri Kar új felmérése alapján, K VII k 414-71)*. (Lásd a 13. térképet!)

Horvátország, Szlavónia és a határőrvidékek Országleírások című anyagrésze (KVII l)

A K VII k anyagrészben a Magyar Királyság és Erdély területére eső térképeket és leírásokat találjuk. Horvátország, Szlavónia és a határőrvidékek térképei, a hozzájuk tartozó leírásokkal a K VII l anyagrészben található. Az Eperjesy-katalógus ezt a részt már nem tartalmazza, így ez teljesen új a magyar kutatók számára. Nem a teljes anyagrész került digitális fotózásra, csak a fontosabb részek. Az általános részben 15 tétel került rögzítésre, a zöme térkép a hozzá tartozó leírásokkal, a legkorábbi 1746-ból való, a legkésőbbi 1846-ból, nagy részük az 1810–1813-as évekből.

Több határtérkép találunk 1746-ból (K VII l 3). 1810–1812 között erre a területre is elkészültek a katonai topográfiai leírások: *Topographische Beschreibung des Königreich Croatien – Topographisch Militarische Beschreibung von Slavonien und Syrmien (A Horvát Királyság, topográfiai leírása – Szlavónia és a Szerémség topográfiai-katonai leírása, K VII l 10)*. Két térkép is tartozik ide, mindkettő az első felmérés levezetett térképe, az egyik 1:460 800 méretarányban (a már többször említett 1:230 400 méretarány fele): *Uibersichts Charte von Slavonien und Syrmien (Szlavónia és a Szerémség áttekintő térképe)*, ahol ábrázolták a megerősített állásokat, táborokat, átkelőket, hídfőket. A másik térkép méretaránya 1:115 200: *Charte von Croatien und Slavonien (Horvátország és Szlavónia térképe)*.

A Horvátországot leíró, ábrázoló anyag közül kiemelkedik a K VII l 30 anyagrész 1813-ból: *Auszuge aus der militärischen Beschreibung Croatiens (Horvátország katonai leírása)*, amelyhez részletes térképek tartoznak 1:14 400 és 1:21 600 méretarányban. A térképek szövege szerint ezek „a la vue” illetve mérőasztalos felmérések alapján (de nem az első katonai felmérés alapján) készültek: Szluin, Petrinja, Sziszek, Dernye, Légrad, Varasd települések környékén a hídfők, átkelők ábrázolása.

1832-ből való a Horvát Határőrvidék úttérképe: *Strassen Karte der croatischen Militair Grenze* (mint már említettük, úttérképek ebben a méretarányban a Monarchia több tagországáról is elkészültek), ahol kiemelve ábrázolják a különböző erődfajtákat, állásokat, átkelőket (K VII l 38-18).

A Szlavóniával foglalkozó részben a legfontosabb a katonai leírás hat kötetben 1810–1811-ből: *Militärisch Beschreibung von Slavonien* (K VII k 50), amelyhez sok szövegközi térkép tartozik, főleg a hídfőket, átkelőket leíró részhez (20 térkép). A többi kötet az állásokat, táborokat és az utakat írja le.

Szlavónia és a Szerémség stratégiai leírása (K VII l 60) 1846-ból való: *Strategisches Memoire über Slavonien und Syrmien*, a mellékelt térkép: *Strassen Karte de Slavonischen Militair Grenze* (A Szlavón határőrvidék úttérképe) 1:432 000 méretarányban.

A többi anyagrész felosztásához hasonlóan az általános részt itt is az egyes részek részletesebb térképei követik, ezek többségükben várak, erődök alaprajzai, környékük ábrázolása, amelyek ábécé-sorrendben követik egymást. A mintegy 67 tétel legkorábbi térképe 1593-ból való, az ivanici erőd alaprajza (K VII l 145-500). A XVII. századból 20, a XVIII. századból 33, a XIX. századból 13 térkép származik, leírás csak ritkán tartozik hozzájuk. Az ábrázolt erődök, várak a következők: Bród, Csetin, Karlobag, Eszék, Gradiska, Karlstadt, Novi, Pétervárad, Petrinja, Sziszek, Racsá, Zeng, Zimony. (Lásd a 14. térképet!)

Az erődök alaprajza többnyire nagy méretarányban készült (1:790–1:10 800), a katonai felmérés 1:28 800, illetve 1:14 400 „dupla” méretaránya néhány esetben felbukkan, de ezek vagy „a la vue” felmérések, vagy nem felmérések alapján készültek. Csupán két térképnél követhető nyomon, hogy az első katonai felmérés alapján készülhettek: az egyik egy 1798-ból Novi környékét ábrázoló 1:115 200 méretarányú térkép (K VII l 191), illetve 1825-ből egy 1:57 600 „fele” méretarányú térkép, a *Situations Plan der königlich ungarisch priv. Louisen Strasse* (A császári-királyi magán Lujza út²⁰ térképe, K VII k 173-11).

*

Összegzésül elmondható, hogy a K VII k és a K VII l anyagrészek tanulmányozása rávilágít arra, hogy az első és második katonai felmérést – amely saját korában szigorúan titkos volt – használták-e katonák az általuk készített térképekhez, amelyek többnyire katonaföldrajzi leírásokhoz készültek. Az első felmérésnél csak néhány levezetett térképnél lehet az összefüggést felfedezni, a felmérési szelvényeknél nagyon ritkán. A második felmérésnél már általánosabb a szelvények alaptérképként való alkalmazása, viszont az időben elhúzódó felmérés sok helyen nehezítette a felhasználást. Végző következtetés, hogy a titkosság nemcsak a polgári élet, hanem a katonák számára is erősen korlátozott felhasználást biztosított.

²⁰ A Lujza út (Louisen Strasse) – Károlyváros-Fiume között, 22 mérföld hosszú kereskedelmi út, 1820-tól a Lujza-társaság tulajdona 50 évre.

Annamária Jankó

THE DIGITAL EPERJESY CATALOGUE

(Abstract)

The military maps of the joint army of the Habsburg Empire and then those of the Austro-Hungarian Monarchy were collected in the *Kartenarchiv* of the *Kriegsarchiv* in Vienna from 1801. After 1918 Hungary was entitled to have the military maps related to its territory, so when part of the map collection of the *Kriegsarchiv* was disbanded, about fifty thousand maps were transferred to the Map Department of the Hungarian Royal Military Archives. These documents are now safeguarded at the Military History Map Collection of the Military History Archives of the Hungarian Institute and Museum of Military History. The maps arrived with the registration numbers of Vienna, and this system, after some modifications, is still in use today.

The majority of the maps coming from the *Kriegsarchiv*, Vienna were printed maps. Most of the very valuable handmade maps remained in Vienna, but they were considered joint property and a Hungarian group of archivists was commissioned to study and describe them. The result of this work was published in a catalogue in Szeged in 1929, *The List of Hungary-Related Maps of the Kriegsarchiv in Vienna*, by Kálmán Eperjesy. The archivist group compiled the list after studying the card-index of the Viennese map collection and examining the maps themselves. The catalogue includes thousands of maps and related documents under 2676 item numbers.

In 2008–2009 the head of the Military History Map Collection and a scholar from the Hungarian Military History Institute received a several-month-long scholarship from the Austro-Hungarian Action Foundation to do research at the map collection of the *Kriegsarchiv* in Vienna. The research involved checking the Eperjesy Catalogue, digital photographing the maps and their written descriptions. As a result, about 24,000 photographs were taken. The scholars examined some of the maps recording Croatia, Slavonia and the Croatian–Slavonian Military Frontier as well. Their work resulted in complements to the Eperjesy Catalogue, indications of the transferred items, translations, and notes about the availability of copies (colour xerox, black-and-white photograph, scanned images, digital photos). Thus, a “digital Eperjesy Catalogue” has been created.

Annamária Jankó

DER DIGITALE EPERJESY-KATALOG

(Resümee)

Die militärischen Karten des Habsburgerreiches, später der gemeinsamen Armee innerhalb der Österreichisch-Ungarischen Monarchie wurden ab dem Jahr 1801 in Wien, im Kartenarchiv gesammelt, das innerhalb des Kriegsarchivs aufgestellt worden war. Nach 1918 hatte Ungarn ein Anrecht auf die militärischen Karten in Bezug auf sein Gebiet, sodass ein Teil der Kartensammlung des Kriegsarchivs in Wien aufgeteilt wurde. In der Folge kamen etwa 50 000 Kartenwerke und Karten zur Kartenabteilung des Königlich Ungarischen Militärarchivs, das heute innerhalb des Archivs für Militärgeschichte des Instituts und Museums für Militärgeschichte unter dem Namen Militärgeschichtliches Kartenarchiv zu finden ist. Die Karten kamen mit den in Wien ausgearbeiteten Signaturen an, die in der neu herausgebildeten Sammlung übernommen wurden. Die neu aufgenommenen Karten fügen sich – mit gewissen Veränderungen – bis heute in dieses System.

Der Großteil der aus dem Kriegsarchiv in Wien kommenden Karten war gedruckt. Der überwiegende Teil der besonders wertvollen handschriftlichen Karten verblieb dort, galt jedoch als gemeinsames Eigentum. Das Studieren und Zusammenschreiben dieser übernahm eine ungarische Archivgruppe. Als Ergebnis dessen erschien im Jahr 1929 in Szeged der Katalog der Karten von Kálmán Eperjesy unter dem Titel *A Bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke* [Verzeichnis der Karten mit ungarischem Bezug des Kriegsarchivs in Wien]. Die Archiv-

Arbeitsgruppe stellte aufgrund des Zettelkatalogs des Kartenarchivs in Wien und dem Durchsehen der Karten unter 2676 laufenden Nummern eine Liste von mehreren Tausend Karten samt dazugehörigen Schriften zusammen.

Im Jahr 2008–2009 erhielten der Leiter des Militärgeschichtlichen Kartenarchivs und ein Forscher des Instituts für Militärgeschichte ein mehrmonatiges Stipendium bei der Aktion Österreich-Ungarn für Forschungen in der Kartensammlung des Kriegsarchivs in Wien. Diese Forschungen erstreckten sich auf die Kontrolle des Eperjesy-Katalogs bzw. auf das digitale Fotografieren der Karten und der dazu gehörigen Textbeschreibungen. Insgesamt wurden etwa 24 000 Aufnahmen angefertigt, wobei sich die Erforschung auch auf bestimmte Karten Kroatiens, Slawoniens und der Kroatisch-Slawonischen Grenzgebiete erstreckte. Das Ergebnis dieser Arbeit ist die Ergänzung des Eperjesy-Katalogs um die Kennzeichnung der verlegten Materialien, um Übersetzungen bzw. um die Markierung dessen, wo welche Kopie (Farbkopie, Schwarz-Weiß-Foto, eingescannter Bestand, digitales Foto) zur Verfügung steht. Es entstand also der „digitale Eperjesy-Katalog“.

Annamária Jankó

LA NUMÉRISATION DU CATALOGUE EPERJESY

(Résumé)

Dès 1801, les cartes militaires de l'Empire des Habsbourg et plus tard celles de l'armée commune de l'Autriche-Hongrie ont été collectionnées à Vienne aux Archives des Cartes (Kartenarchiv) créées au sein des Archives militaires. Après 1918, la Hongrie a eu droit aux cartes militaires relatives à son territoire. Ainsi une partie de la collection de cartes des Archives militaires de Vienne a été partagée : 50 mille cartes ont été alors transférées au Service des Cartes des Archives militaires royales hongroises qui s'appelle actuellement Cartothèque d'Histoire militaire et fait partie des Archives d'Histoire militaire de l'Institut et Musée d'Histoire militaire. Les cartes sont arrivées avec leurs cotes de Vienne qui ont été gardées dans la collection nouvellement créée avant d'être légèrement modifiées. Les nouvelles acquisitions sont toujours intégrées dans ce système.

La plus grande partie des cartes arrivées des Archives militaires de Vienne fut des cartes imprimées et la plupart des cartes manuscrites de grande valeur sont restées à Vienne. Ces dernières étaient cependant considérées comme des biens en copropriété et elles ont été examinées et répertoriées par un groupe de travail des archives hongroises. À la suite de ces travaux fut publié à Szeged, en 1929, le Catalogue des cartes des Archives de Vienne ayant trait à la Hongrie signé par Kálmán Eperjesy. Après consultation du catalogue sur fiches et des cartes de la cartothèque de Vienne, le groupe de travail a établi la liste numéro 2676 comprenant plusieurs milliers de cartes et des documents s'y rapportant.

En 2008–2009, le responsable de la Cartothèque d'Histoire militaire et un chercheur de l'Institut d'Histoire militaire ont obtenu une bourse de plusieurs mois auprès de la Fondation Action austro-hongroise pour des recherches à effectuer dans la cartothèque des Archives militaires de Vienne. Ces recherches avaient pour objet, entre autres, la vérification du catalogue Eperjesy et la photographie numérique des cartes et des textes descriptifs s'y rapportant : près de 24 000 photos ont été prises. Ces recherches portaient également sur certaines cartes de Croatie, de Slavonie et des Confins militaires croato-slavoniens. Ce travail a permis de compléter le catalogue Eperjesy, de coter les documents transférés, d'ajouter des traductions et d'indiquer la disponibilité des copies (photocopie en couleur, photo en noir et blanc, fond scanné, photo numérique). Autrement dit, « le catalogue Eperjesy numérique » a été réalisé.

ЦИФРОВОЙ (ДИГИТАЛЬНЫЙ) КАТАЛОГ-ЭПЕРЬЕШИ

(Резюме)

Военные карты Габсбургской Империи, а затем совместной армии в Австро-Венгерской Монархии были собраны с 1801-ого года в Вене, в созданном внутри Военного Архива Картенархиве (картографическом архиве). После 1918-ого года Венгрия получила правомочность на военные материалы военных карт, касающихся своей территории, поэтому одна часть картографической коллекции венских архивов была разделена, и в связи с этим около 50 000 произведений карт, атласов были доставлены в Картографный Отдел Венгерского Королевского Военного Архива, который в настоящее время функционирует под именем Военно-Исторического Картографного Архива, внутри Военно-Исторического Института и Музея. Эти карты прибыли с обозначениями сделанными в Вене, которые поступили в новосформировавшую коллекцию, и затем, с некоторыми изменениями, новые карты до сегодняшнего дня вписываются в эту систему.

Большинство карт, прибывших из венского Военного Архива были печатными картами, но большинство, представляющих действительно большую ценность, рукописных карт были оставлены в Вене, но они считались общей собственностью, и на исследование, составление учёта их взялась группа венгерских специалистов по архиву. В результате этого в 1929-ом году в г. Сегед был опубликован каталог карт Калмана Эперйеши под названием: Список венгерских карт Венского Военного Архива. Рабочая группа на основе ознакомления каталога карточек Венского Карточного Архива и осмотра карт составила список под порядковым номером №. 2676., содержащий в себе много тысячи карт и относящихся к ним документов.

В 2008–2009-их годах руководитель Военно-Исторического Атласного Архива и исследователь Военно-Исторического Института выиграли на конкурсе многомесячную стипендию от Австро-Венгерского Фонда Акции, для исследований в архиве карт венского Военного Архива, распространяющихся на контроль каталога-Эперйеши, а также на цифровые (дигитальные) фотографии карт и соответствующих им текстовых описаний, таким образом было сделано около 24 000 снимков фото. Исследование распространялось на некоторые карты Хорватии, Славонии и Хорватско-Славонских пограничных регионов. Результатом работы является добавление каталога-Эперйеши, обозначение перемещенных материалов, дополняя переводом и обозначая, что где и какая копия имеется в распоряжении (цветная фотокопия, ксерокс, черно-белая фотография, отсканированный файл, цифровая дигитальная фотография), иначе говоря был сделан «дигитальный каталог-Эперйеши».

1. térkép: A Duna Komárom (Comorren) – Adony (Jancourteran) között az Ottendorf-atlaszból (K VII k 2-15)

2. térkép: A csapatok állásainak terve a Balatonról északra 1805-ből (K VII k 30)

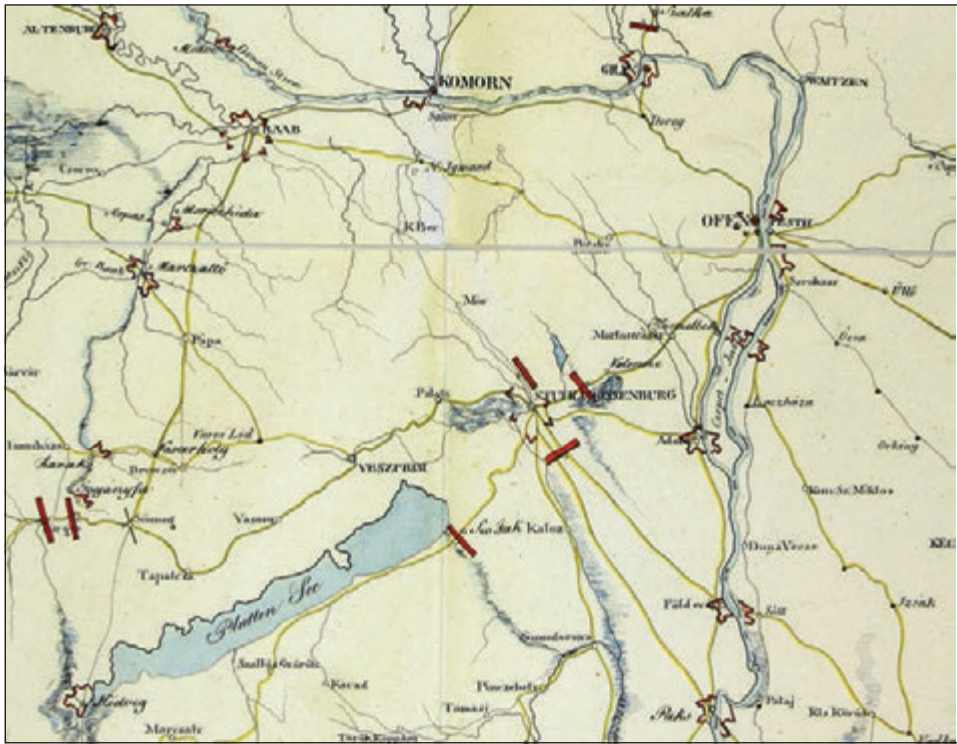
3. térkép: A győri erőd, a Rába és Rábca folyó hidjai, útkelői 1805–1806-ból (K VII k 32)

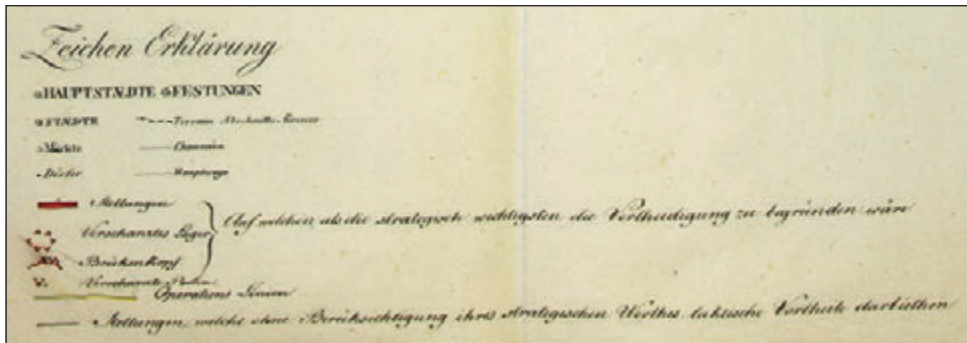
4. térkép: A Duna „a la vue” ábrázolása Komáromnál 1809-ben (K VII k 46)

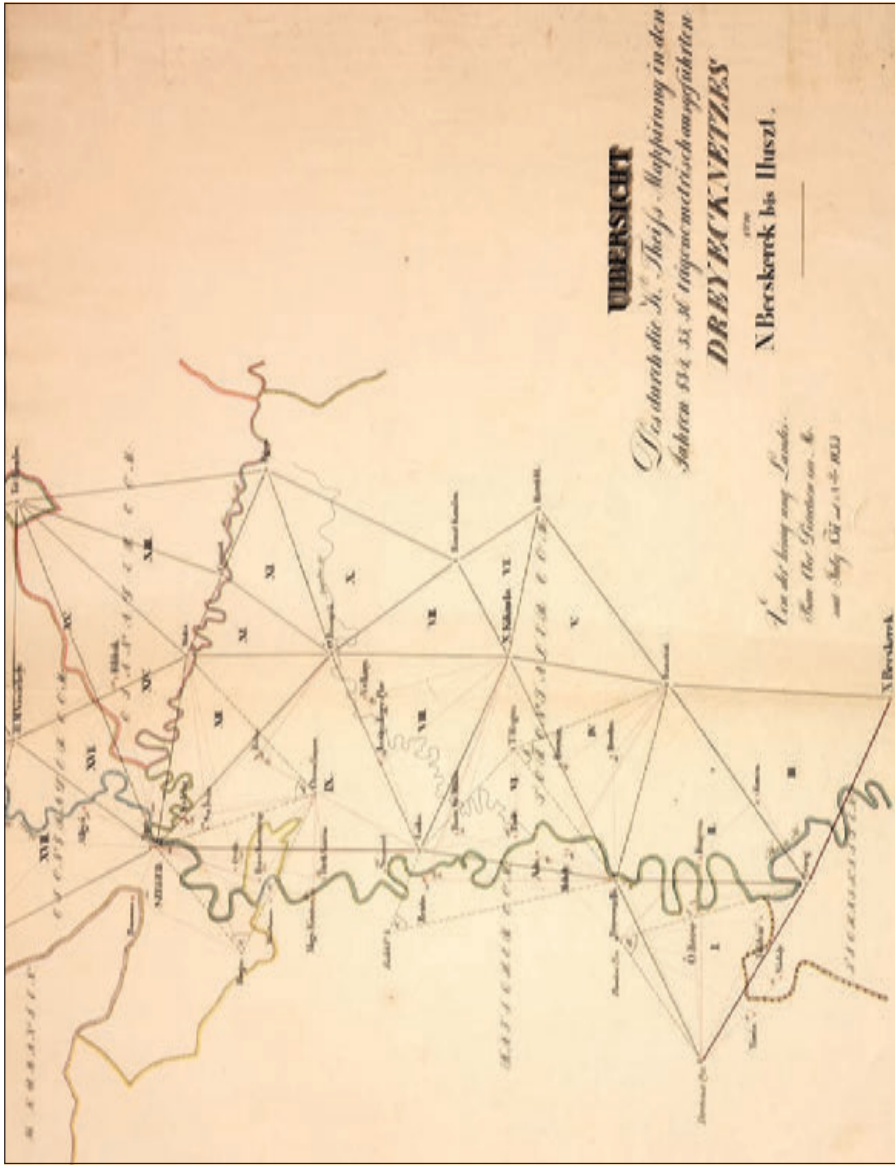
5. térkép: Lipszky János Óbuda és Szentendre közötti hídőt bemutató vázlata (K VII k 74)

6–6.a. térkép: Magyarország hadművelési térképének részlete, jelölve az állásokat, hídfokeket, alul a jelmagyarázat kinagyítva (K VII k 150)

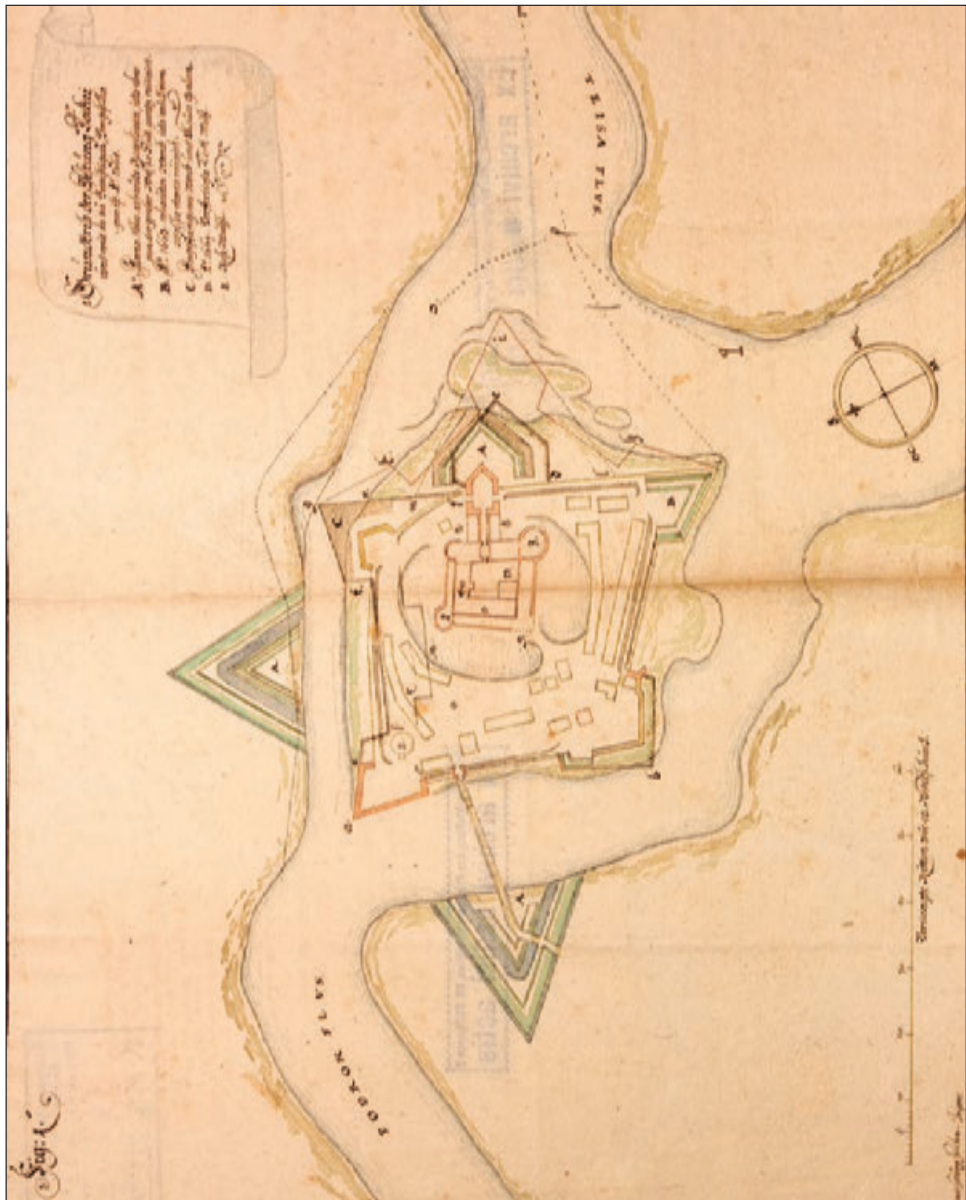

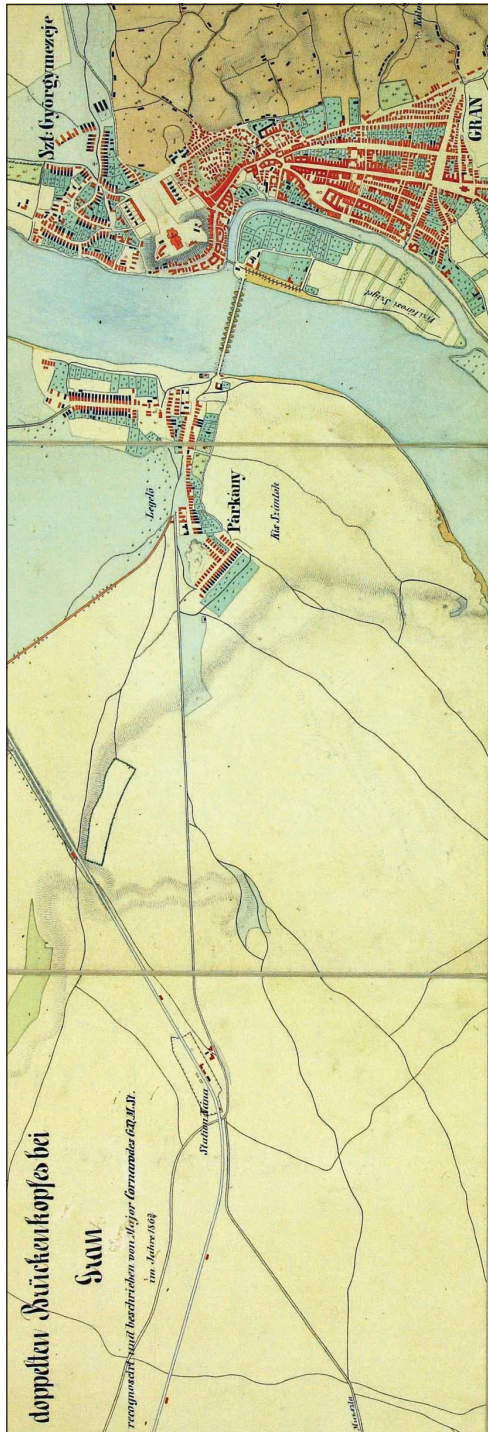
8. térkép: A Tisza mappációhoz végzett háromszögelési munkálatok Szegedről délre (K VII k 158)

9. térkép: Az óbudai hidfő ábrázolása 1863–1864-ből (K VIIk 165)

10. térkép: A tokaji vár alaprajza 1655-ből (K VII k 309-900)

11. térkép: Kettős hidjő terve Esztergomnál (K VII k 197-520)

13. térkép: Nagyszeben környéktérképének címe 1857-ből (K VII k 414-71)

14. térkép: Az eszéki vár alaprajza 1691-ből (K VIII 106)